

СТАНОВИЩЕ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДІЛЛІ В РАМКАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ (КІНЕЦЬ XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)

Історія нашої держави є надзвичайно великою і цікавою, особливо історія релігії. Воно й не дивно, адже український народ здавна славився своєю релігійністю, а на території України впродовж різних історичних періодів утворилося багато релігійних конфесій, які боролися за право на існування. Релігійний фактор, без перебільшення, можна назвати визначальним у політичній та соціально-економічній боротьбі українського народу проти іноземного панування, тому актуальність досліджень у цій сфері історії не підлягає сумніву.

Дослідженнями даної тематики займалися історики вже не один десяток років [5]. Також були написані праці вітчизняних науковців про наш край [1 – 3]. Однак питання становища католицької церкви на Поділлі, її переслідувань протягом кінця XVIII – початку XIX ст. вивчено недостатньо. Тому **метою** статті є показ взаємовідносин римо-католицької церкви з російським урядом, аналіз документів та наведення конкретних прикладів, які підтверджують антикатолицьку діяльність влади.

Після приєднання Поділля до Російської імперії римо-католицька церква перемістилася на другорядну позицію у релігійному житті краю. Втім, її позиції залишалися сильними. Тому російська бюрократія різними способами намагалася перетворити римо-католицьких священників на своїх агентів пропаганди [2, с. 98]. У 1795 р. за наказом Катерини II була

ліквідована кам'янецька римо-католицька дієцезія, кам'янецький біскуп А. Красінський виїхав до своєї резиденції в Празі (під Варшавою) [3, с. 74]. 6 вересня 1795 р. було створено Летичівську римо-католицьку єпархію для віруючих Подільської, Брацлавської і Вознесенської губерній. Після смерті Катерини II царем став її син Павло I. Позиція нового імператора щодо католиків зводилася до обмеження впливу останніх та налагодження з ними партнерських стосунків. Олександр I вважав релігію засобом відвернення вільнодумства. В цей час жодних обмежень, переслідувань чи гонінь католицьке духовенство краю не зазнавало. Користуючись царською підтримкою, поляки стали перетягувати в католицизм колишніх уніатів і кріпосних селян. Це фіксувалось в Проскурівському, Літинському, Летичівському, Ушицькому повітах, а також в Кам'янець-Подільському. Були випадки, коли церкви відбиралися, а натомість відкривались костели [4, с. 71, 72]. Формально на території Правобережної України православна церква мала становище панівної, однак фактично до кінця 30-х рр. XIX ст. панівні позиції продовжувала зберігати римо-католицька церква [1, с. 94]. Владі потрібен був вагомий привід, щоб почати антикатолицьку та антипольську політику. Цим приводом стало Польське повстання 1830 – 1831 рр.

Після придушення повстання 1830 – 1831 рр. в Російській імперії починається період реакції. Насамперед, це стосувалося західних і південно-західних губерній. Репресивні дії влади були направлені не лише проти учасників повстання. Саме ідеологія Римо-католицької церкви в сукупності з національною ідеєю, вплив римо-католицького духовенства на населення був, на думку можновладців, одним з вирішальних факторів під час повстання. Висновок, що зробила влада, призвів до «корінних змін в національній політиці держави, царський уряд проводив жорстокі заходи антипольського і антикатолицького характеру» [5, с. 99]. В статті «Российский

конкордат от 3 августа 1847 г. и создание Тираспольской епархии» отец Болеслав Кумор пише, що після кривавого придушення польського повстання, вийшла енцикліка папи Григорія XVI «Cum primum» із проханням до Миколи I про поблажливе ставлення до Римо-католицької церкви. Однак «Росія з цього року почала широкомасштабну акцію по знищенню Католицької Церкви і всього польського на так званих «забраних землях». Царські накази антикатолицького і антипольського характеру посипались як з «рогу достатку» [6, с. 124]. Необхідно звернути увагу на те, що реакційні заходи влади щодо Римо-католицької церкви набули планомірного характеру ще до початку повстання. Польський національно-визвольний рух став для самодержавства дуже доречним в справі пояснення цілеспрямованих репресій проти римо-католиків. Ще в липні 1830 р., згідно із положенням комітету міністрів, прийнято заходи, направлені на заборону самовільних відлучок римо-католицького духовництва із місцевостей, за якими вони закріплені, тобто зі своїх приходів [7, с. 249]. В цьому ж році вкотре заборонено католицьким священикам проводити агітацію серед людей православного віросповідання [7, с. 253]. Протягом 1830 – 1836 рр. вийшла низка указів, за якими заборонили уніатам і православним працювати в католицьких костелах і монастирях [8, с. 32], самовільно побудовані Римо-католицькі церкви не мали права на організацію приходу, навіть якщо католики відповідної місцевості мали в цьому потребу. В костелах дозволялось проводити богослужіння лише у визначений місцевою владою час [7, с. 253 – 342].

Заходи проти Римо-католицької церкви набувають масованого удару. Вже в грудні 1831 р. Комітет у справах Західних губерній затвердив правила конфіскації майна католицьких монастирів. Згідно із цими правилами, 19 липня 1832 р. з'явився царський указ «Про ліквідацію деяких римо-католицьких монастирів». З метою реалізації документу на тери-

торії Правобережної України закрито 61 монастир [8, с. 32 – 33]. Указом від 25 липня 1832 р. закрито всі католицькі приходські школи на Волині і Поділлі. Від цього часу навчальні заклади римо-католицької конфесії переведені в управління Православної церкви. В 1832 р. вийшов указ, який анулював усі шлюби між католиками і православними [6, с. 125].

3 квітня 1834 р. з'явилась постанова про заборону греко-уніатському духовенству служити в Римо-католицьких церквах [7, с. 237]. 1 січня 1837 р. справи про Греко-уніатські церкви були передані з міністерства внутрішніх справ до обер-прокурора Святішого Синоду [7, с. 238 – 239]. Мета указу – пошкваллення заходів з повернення уніатів до їх лона – Східної церкви. 25 липня 1839 р. Микола I підписав указ, яким остаточно ліквідував Греко-католицьку церкву в Росії і підпорядкував її колишні приходи адміністрації Православної церкви. Спроби уніатів перейти до латинського обряду, указом від 28 листопада 1839 р. прирівняли до зрадництва [6, с. 125].

Протягом 1840 – 1843 рр. вийшла ще низка указів, направлених на знищення Римо-католицької церкви. Серед них можна виділити указ про передачу нерухомого майна Католицької церкви в західних провінціях у державну власність, від 25 листопада 1841 р.; про призначення спеціальних секретарів до Римо-католицьких консисторій з метою контролювання дій єпископів, від 1 січня 1843 р. [6, с. 127].

Київський військовий губернатор, Подільський і Волинський генерал-губернатор Василій Васильович Левашов 12 травня 1833 р. видає припис № 12 «Про нагляд за римо-католицьким і уніатським духовенством». Для чиновників та поліцейських ставилося завдання – з'ясувати, чи немає у проповідях священиків «чогось не законного» [9, с. 1 – 4]. Волинський громадянський губернатор розсилає «...городничим і земським справникам особисто і через надійних і здібних чиновників... мати пильне таємне спостереження при

богослужіннях в римо-католицьких і уніатських храмах, чи не проголошуються проповіді, що вміщують у собі підозрілі вислови відносно політичних подій і якщо таке буде помічено, то про всякі такі проповіді доводити до мого відома, таємно доставляти списки з їх (іменами)...» [9, с. 6]. Результатом розпоряджень стали доноси на ксьондзів. Так, на початку червня 1833 р., з Київського навчального округу до Київського генерал-губернатора надійшов лист, в якому повідомлялося, що вчитель Луцької гімназії Пилип Морачевський підготував рапорт з наведенням висловів, що проголошувались ксьондзами Луцького католицького кафедрального собору під час проведення проповідей. В доносі наголошувалось: «Проповіді, більшою частиною наповнені обурливим духом, що хвилює серця поляків проти руського уряду і породжує в них полум'я безглузлого патріотизму, яким просякнута кожна жилка цього легковажного народу. В кожній проповіді можна почути хитрі, темні, але сильно багато значущі вислови, що проголошуються з полум'яним ентузіазмом». Автор наводить приклади «темних висловів». Один з ксьондзів звертався до прихожан із закликом «переносити з твердістю всі нещастя, які Бог посилає за гріхи. Увірувати, що всі нещастя на землі не вічні, що всі підступи ворогів цього краю, а саме: гоніння віри, спустошення храмів, утиски народу, кров невинних, що проливається руками нечестивців – всі ці біди звернуться на голови гнобителів їх» [9, с. 8]. Луцько-Житомирському єпископу Михайлу Пивницькому наказано негайно розібратися в ситуації і усмирити непокірних. В іншому випадку, «коли миттєво не будуть припинені такі заворушення» адміністрація погрожувала «приступити до самих суворих мір» покарання. Михайло Пивницький намагався запевнити можновладців в благонадійності і вірності пастви та римо-католицького духовенства російському уряду. Він наголошував, що ксьондзи проповіді читають відповідно до настанов міністра внутрішніх справ Дмитра Блудова, а саме

«щоб в проповідях не були використані вислови, які не відповідають духу християнському, або двозначні, або ті, що мають відношення до політики» [9, с. 24 – 27]. В свою чергу, Кам'янецький єпископ Франциск Мацкевич запропонував Київському військовому губернатору розіслати підвідомчому римо-католицькому духовенству тексти проповідей, які не суперечитимуть інтересам держави. Будь-які відхилення від запропонованих зразків мають суворо каратися. Така пропозиція знайшла схвалення і в міністерстві внутрішніх справ. В свою чергу Київський військовий губернатор вносить ще одну поправку – обмежити кількість проповідників, залишити лише тих, що відзначаються найбільшими моральними якостями і знанням Святого письма. В міністерстві ідея губернатора отримала схвалення. Вже 29 липня 1833 р. Київський військовий губернатор, Подільський і Волинський генерал-губернатор видає припис за № 1652 про нагляд за дотриманням римо-католицьким духовенством «точного сенсу при проголошенні розданих їм друкованих повчань» і про дозвіл виголошувати проповіді тільки особам, що відзначились. До речі, в цих пропозиціях, втілених у життя, не було нічого нового. У 1832 р. Міністерством внутрішніх справ видані правила нагляду місцевої громадянської влади за діями римо-католицького духовенства. В 5 пункті цих правил наголошувалось і на змісті проповідей, і на особах, що їх виголошують [9, с. 28 – 32]. Пояснити подібний «плагіат» можна прагненням місцевих можновладців скласти з себе відповідальність за ті події, що відбувалися на підзвітній їм території.

Польське повстання стало черговим приводом до більш прискіпливого ставлення до питань змішаних шлюбів. Указами 1796, 1797, 1799, 1803 влада заборонила переходити з одного християнського обряду до іншого. Між тим гарантувалося вільне віросповідання всім підданам імперії. В 1834 р. Святий Правлячий Синод видав указ із роз'ясненнями: «На-

роджені діти від подружжя, що одружилися з особами православного віросповідання до підписання Височайшого указу від 20 серпня 1832 р. можуть бути охрещені на підставі трактату 1768 р.» [10, с. 13 – 18]. Згідно із цим документом, діти від змішаних шлюбів, якщо не хрестяться в православній вірі, мають бути охрещені за такою схемою: дівчинка – в віру матері, хлопчик – в віру батька. Указ 1832 р. скасовував такий порядок. Згідно із новими правилами всіх дітей від змішаних шлюбів хрестили в православній вірі, самі ж шлюби між православними і католиками заборонялися. Остання справа, на якій хотілося б зупинитися, торкається саме проблеми змішаних шлюбів. Приводом до початку розслідування став донос православного священика Льва Демяновського про намір ксьондза Махновського латинського косяулу Ляховського обвінчати дівчину Романію Смоленськую греко-російського віросповідання з особою римо-католицького віросповідання за католицьким обрядом. Саме це звинувачення мало призвести до відсторонення від справ даного ксьондза і висилку його до монастиря із суворим режимом в одну із віддалених губерній Російської імперії. Саме до таких висновків на підставі проведеного розслідування прийшла Київська духовна консисторія, яка займалася даною справою. Мати дівчини греко-уніатського віросповідання, батько – римо-католицького. Дівчину хрестили за вірою матері. Після приєднання греко-уніатів до православної церкви, всі вони автоматично ставали православними. Таким чином, дівчина є православною і брати шлюб вона має за православним обрядом. Свідчення батьків про те, що насправді дівчину хрестили за римо-католицьким обрядом і виховувалася вона відповідно в римо-католицькій вірі, не брали до уваги. У Київській духовній консисторії вважали, що це лише вигадка батьків, яка не підтверджується метричними книгами. Також було зібрано компромат проти ксьондза Ляховського. З'ясовано, що раніше він був уніатом, але після закриття уніатських храмів пе-

рейшов в римо-католицизм. Причина – його батьки сповідували цю віру. Додаються до справи доноси про те, коли і кого він неправильно хрестив або вінчав. Аби дана справа мала більш вагомий резонанс, Київська духовна консисторія наголошує на тому, що в суспільстві досі болючою проблемою залишається насильницьке покатоличення православного і колишнього уніатського населення. І єдиним порятунком від цього лиха є суворе покарання всіх, хто причетний до порушення відповідних законів імперії [10, с. 18 – 22].

Отже, причиною тиску на католицьку церкву було намагання влади Російської імперії якнайбільше зменшити її вплив на Поділлі. Спочатку не було підстав для радикальних дій проти церкви, але у 1830 – 1831рр. відбулося польське повстання, яке розв'язало руки діючій владі. Наслідком цього було багаторічне гноблення католицької церкви та її вірян.

Джерела та література:

1. Григоренко, О. П. Деякі аспекти російщення населення Поділля в період становлення православної подільської єпархії в перші десятиліття XIX ст. / О. П. Григоренко, В. В. Чупира // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 9: Матеріали п'ятого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 70.

2. Зваричук, Е. О. Благодійна діяльність римо-католицької церкви на Поділлі у XIX ст. / Е. О. Зваричук // Міжнародні відносини в контексті українського державотворення: історіографія та сучасність (міжнародний науковий «круглий стіл» у дні проведення в Хмельницькій області міжнародного національних культур: української, російської, польської, вірменської, єврейської, литовської, турецької – 15 вересня 2001 року, Кам'янець-Подільський): Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інформ.-видав. відділ, 2001. – С. 98 – 101.

3. Трубочанінов, С. В. Політико-культурні зв'язки між Кам'янцем-Подільським і Прагою (XVI – XX ст.) / С. В. Трубочанінов // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. –

Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8: Матеріали четвертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – С. 74.

4. Яворовский, Н. И. История гражданской и церковной жизни Подолии / Н. Н. Яворский. – Каменец-Подольский: Тип. Св.-Троицкого Братства, городской дом, 1912. – С. 71 – 72.

5. Лиценбергер, О. А. Римско-католическая церковь в России: история и правовое положение. – Саратов, 2001. – 382 с.

6. Кумор, Б. Российский конкордат от 3 августа 1847 г. и создание Тираспольской епархии // История церкви в России. – СПб, 2000. – С. 124 – 128.

7. Варадинов, Н. В. История Министерства внутренних дел. – Ч. 3. – Кн. 2. – СПб, 1861. – С. 249.

8. Хитровська, Ю. В. Організаційно-правове становище римокатолицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. // Сторінки історії: збірник наукових праць. – Вип. 30. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. – С. 27 – 42.

9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (надалі ЦДАК), ф. 442, оп. 783, спр. 97. Дело по донесению Начальника Радзивиловского таможенного округа о неблагонадежности римско-католических ксендзов, 12. 05. 33 – 17. 08. 33, 33 С.

10. ЦДАК, ф. 127, оп. 639, спр. 126. Дело киевской духовной консистории о намерении ксендза Ляховского считать браком девицу греко-російского исповедания с лицом латинським, 30. 03. 42 – 22. 06. 42, 50 С.

Науковий керівник:

Олена Стадник, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.